

שורק סיומקה (סיומה)

יליד 1923, לוצק שבפולין

עלה לארץ עם צבא אנדרס ב-1943 והתגייס לפלמ"ח

ב-1946 הצטרף לפל"ם לקורס מלווי אוניות

ה י ו ם נ ה ר י ם

והיציאה לקורס קצינים אמור היתה לפתוח בפני אפשרויות חדשות.

נושא אחד העיב על שביעות רצוני המלאה - מדרך החיים בה בחרתי ובה ראיתי את עתיד; ועליו דלגתי עד עכשיו: גיוסי לצבא הפולני בתחילת בפרואר 1942 התבצע על אדמת רוסיה, כאשר אני התגוררתי עם הורי בכפר נידח בצפון קזכסטאן, לשם גורשנו אמי ואנוכי ואלינו הצטרף אבי, שנאסו בזמנו ונכלא במחנה רכזו בקרגה - מרכז מכרות פחם בקזכסטאן. עם עזיבתי את ברה"מ בתור חייל פולני בצבא אנדרס*, נשארו הורי להתגורר בכפר ונאלצו להבטיח את קיומם בעבודה בקולחוז. בשנת 1944 נודע להורי כי כל משפחתנו כולל אחיותי נרצחו ע"י הנאצים והמשפחה הענפה לא נותר שריד ופליט. אמי לא הצליחה להתמודד עם האסון הנורא, נפלה למשכב וכעבור זמן מה נפטרה מצער. אבא נותר לבד.

ידיעות נוראיות אלה זעזעו גם אותי והתחלתי לשקול ברצינות לעזוב את הפלמ"ח ולהצטרף לאבא בכפר בו נותר לחיות לבד - היחירי מכל המשפחה שנספתה בשואה. סברתי שבמצב שנוצר מקומי לידו ויחד עמו עלינו לחפש דרך לשרוד. נועצתי בחברים ובידידים אך כולם הזהירו אותי מלחזור לברה"מ, משום שצער כזה עלול להיות גורלי עבורי ולא יסייע לאבא.

ואכן שוכנעתי, נשארתי בארץ והמשכתי בדרכי בפלמ"ח.

בין כה וכה, לאחר הנצחון על גרמניה במאי 1945, אבא, כמו אזרחי פולין אחרים שב במסגרת הרפטריאציה** לפולין והתגורר בוורוצלב, וחלם על האפשרות להצטרף אלי בארץ ישראל.

מצפוני התעורר מחדש - אני כבר משרת במסגרת מגויסת מעל שלש שנים, מתכונן לצאת לקורס קצינים, שיחייב

למעשה, לא היו לי אף פעם שאיפות להיות יורד-ים. בתור נער, שגדל בעיר, על שפת נהר רחב-ידיים במזרח פולין, לא ראיתי בימי ילדותי ונעוריי חוף-ים. המיות מופת, ששאפתי בפנטזיות של נעורי להרמות להן-מצביאים, מגלי ארצות, גבורים לאומיים-פעלו ביבשה בסביבה, שסברתי, מוכרת לי.

זכור לי - כשהתבוננתי בקופסת קרן הקיימת התלויה בחדר האורחים ועליה מודפס תיאור האדמות, שנרכשו ע"י הקרן הקיימת בארץ ישראל, שחלמתי להיות גואל אדמות נוספות בדומה ליהושע חנקין, עליו קראתי באחד הספורים.

אמנם, מגלי ארצות ויורדי-ים מפורסמים עורר את התפעלותי, אך הם לא הפכו לדמויות חיקוי עבורי.

כאשר גויסתי בתחילת מלחמת העולם השניה לצבא הפולני, בקשתי להצטרף לשריון, חיל הנלחם ביבשה - סביבה "המוכרת לי".

מאז בואי ארצה בתחילת 1943 עם צבא אנדרס, חיפשתי דרך להשתתף במאבק נגד הגרמנים. טבעי לכן היה בעיני גיוסי לפלמ"ח לפלוגה התל-אביבית שאת חבריה פגשתי בקבוץ בו שהיתי.

הייתי מאושר במסגרת המגויסת: בה למדתי והשתלטתי על השפה העברית, בה רכשתי את חברי וידידי ולמעשה הפכה עבורי לבית. בה רכשתי בטחון, ובה הפכתי לשראלי לכל דבר.

מהפלוגה נשלחתי לקורס מ"כים ואליה חזרתי בתום הקורס, ובה צברתי נסיון בהדרכה ובפיקוד על מחלקה. ובמסגרת המאבק נגד הבריטים השתתפתי ומלאתי תפקידי פיקוד במבצע הארצי של חבלה ברכבות, בהתקפה על משטרת ג'נין (P.M.F) שמסיבות טקטיות לא יצאה לפועל, ועל הפיצוץ של גשר שיית-חוסין בליל הגשרים: לאחר "השבת השחורה" (29 יוני 1946) נשלחתי לקורס קצינים בג'זארה.

כאמור, חיי התפתחו לשביעות רצוני המלאה - התבגרותי הייתי מעורה ופעיל בהתרחשויות הפוליטיות, שהסעירו את החברה הישראלית במאבקה נגד השליט האנגלי,

* צבא פולני בפיקודו של גנרל אנדרס - צבא אנדרס - שהוקם בשנת 1942 על אדמת בריה"מ מעשרות אלפי אסירים ומגורשים פולנים לפני ברמה"מ.

** רפטריאציה - שובם המאורגנת של אזרחי פולין למולדתם - פולין.

סוכס, שהוא משחרר אותי מהשתתפות בקורס, ועלי לחזור למעוז חיים ולהמתין להוראה על צדופי לפלוגה הימית. ההעברה תבוצע בהקדם האפשרי. בתום הפגישה, יגאל ביקש ממני קצת פרטים על אבי ומקום מגוריו. זכרתי את הפרטים בעל פה - ורוצלב רח' נובומייסקה 74 - והוא רשם אותם בפנקס קטן.

פגישתי עם יגאל:

כעבור מספר ימים אספתי את חפצי והתייצבתי במפקדת הפלוגה בשדות-ים. הקורס הימי, שנמשך כחודשים ימים כלל אימון מעשי - חתירה והפלגה בסירות מפרש, לימודים תאורטיים, לימוד יסודות של ניווט חופי, מבנה ספינות והפעלתם, הרצאות על הבריחה ועליה ב'. כמו-כן, מפגשים עם פעילי עליה ב' ומפקדי ספינות, שספרו מנסיונם בהבאת מעפילים ועל בעיותיהם במאבק עם הבריטים, שעשו כמיטב יכולתם כדי לחסל את התופעה של עליה ב'. המשתתפים בקורס היו ברוכס הגדול יוצאי יחידות פלמ"ח, בעלי נסיון ארגוני ופיקודי, שיועדו להשלח לחו"ל להשתלב בפעילות של הפלוגה הימית בארגון העלייה.

עם תום הקורס, בסוף נובמבר 1946, נלקחתי יום אחד לחנות גדולה בפינת רחובות אחד-העם ונחלת-בנימין בתל-אביב והלכישו אותי מכף רגל ועד ראש בתלבושת שהולמת בחור עירוני ולא איזה פרחח כפרי, שעלול להתבלט בסביבה עירונית ולעורר את תשומת לבם של סוכנים כריטים ששרצו בערי נמל וערים מרכזיות ברחבי אירופה.

את התקופה עד להפלגה ליעד שליחותי נצטוונו - נחום מחולתא, חיים ו' מתל-יוסף ואני - לבלות במלון כרמליה בחיפה. בזבזנו ימים על צפיה בסרטים, שעות בטלה ברחובות הדר הכרמל וסכיבות הנמל. יום לפני תום השנה האזרחית 1946, הודיעני לבוא למשרד סולל בונה בעיר התחתית עם הציוד האישי. במשרד לקחו מאתנו את המזוודה, הולבשו בבגדי עבודה, הוכנסנו לנמל ועלינו בתפקיד של סווארים על ספינה יוונית. כעבור זמן מה הוסתרנו בתא קטנטן משולש בחדר הספינה. את הפתח סגרו במסמרים ובדרך זו הצלחנו להתחמק מנמל חיפה עם הפלגתה של הספינה. ידענו שהשוטרים שהבחינו באי התאמה של הפועלים שעלו על הסיפון ובין אלה שעזבוהו, בצעו חיפוש אך לא מצאו את אלה שנעלמו מעיניהם. כעבור מספר שעות שוחררנו מהמחבוא ויכולנו לעיין במכתב הוראות שנמסר לנו והסתבר שעלינו להגיע למרסיי ושם כבר ידאגו לנו.

אדלג על קורותינו בהפלגה למרסיי, סיפור מעניין לכשלעצמו ואשתדל להתמקד בעיקר הסיפור. הגענו לנמל מרסיי בשעות הבוקר. שלטונות הנמל התקינו

כנראה שירות מגויס נוסף: ובאותו זמן אבא בודד, מתגלגל בניכר בתנאים עלובים ואני שאמור לעזור לו, אינני יוזם דבר להביאו לארץ. העניין כולו הציק לי, התהלכתי עם רגשי אשמה ולא ידעתי מה לעשות.

בינתיים הגיע מועד פתיחת הקורס, יום לפני הפתיחה החגיגית התייצבו בג'וארה המועמדים, כדי לסיים את המטלות הארגוניות. בהתאם לנוהל המקובל, ביום הפתיחה, היה מגיע מפקד הפלמ"ח לפגישה עם פיקודיו, להקדיש להם מזמנו, ולהתייחס לבעיות אישיות.

ביום זה הגיע יגאל אלון (אז יגאל פייקוביץ) אלינו. בשיחה שקיימתי עמו, פרסתי בפניו את בעיית האישי ותיארת את המצוקה המצפונית בה אני נתון וטענתי, כי הפתרון המתקבל על הדעת הוא לותר על השתתפותי בקורס ואז אוכל להתמסר לחיפוש דרך איך להביא את אבי ארצה. יגאל הקשיב בקשב רב לטענותי והסיכם עמי, שבמצב שנוצר אין טעם בהשתתפותי בקורס, אך בענין ההמשך הוא מעונין להציע פתרון אחר, אפקטיבי לדעתו:

הוא סקר בפני את הפעילות הענפה של עליה ב' - מפעל שהולך ומתרחב, ונעשה יותר ויותר מורכב והופך מבחינה פוליטית לדרך המאבק העיקרי והיעיל נגד השלטון הבריטי. עיקר העומס נופל על אנשי הפלוגה הימית, שזכו עד עתה כולם לקבל הכשרה מקצועית - בניווט ימי. עם התרחבות היקף הפעילות של עליה ב' - הפלוגה הימית זקוקה לתוספת משמעותית של כח אדם פיקודי שניתן להטיל עליו משימות ולא דווקא בתחום של ניווט ופיקוד על ספינות. מסתבר שיש צורך במפקדים שיוכלו להכין קבוצות עולים לקראת הפלגה, לטפל בבעיות לוגיסטיות של המעפילים בזמן הפלגה ועוד שורה של תפקידים ומשימות שאינן מחייבות התמחות במקצוע ימי.

הפלמ"ח אמור לחזק את הפלוגה הימית בשורה של מפקדים בעלי נסיון פיקודי והדרכתני, שיעברו קורס הכנה לקראת משימותיהם בארגון עליה ב' וישלחו לחו"ל כדי להשתלב בארגון ההעפלה.

יגאל מציע לי להצטרף לפלוגה הימית ובמסגרתה אשלח לפעול באחת מארצות אירופה, ואין לו ספק שבהיותי שם כחלק מארגון המשתרע על פני היבשת, תמצא דרך להגיע לאבא ולהביאו ארצה.

הוא לא נזקק להרבות בנמוקים, כדי לשכנע אותי להסכים להצעתו - היא היתה הגיונית ושימה, ובאמתחתי לא היתה כל חלופה אחרת טובה יותר והעיקר - היא הוצעה על ידי יגאל, אדם שכל הצעה שלו היתה מקובלת עלי בעיניו עצומות.

כלכליות. מוסדות עליה ב' שכרו באותה תקופה, שורה של מבנים ברחבי המדינה הרחק מעיניה של הבולשת הבריטית, כמקומות ריכוז למעפילים, שהגיעו ממזרח אירופה לשם הכנתם להפלגה לארץ ישראל, בספינות מעפילים. לאחווה "שלי" הגיעה קבוצה של הנוער הציוני מפולין, שמנתה כ- 150 יהודים.

פעילותי כללה הכנתם המנטלית והארגונית לקראת האתגרים הקשים שצפויים להם בהפלגה; בספינות של יועדו לקלוט אנשים בתנאי צפיפות בלתי נסבלים; חלק ניכר מהנוסעים נאלץ לותר על חלק מהרכוש שהביא עמו. טיפלנו בארגון האנשים לקבוצות, וראשי קבוצות לקראת המאבק וההתגוננות במקרה שספינתם תתפס על ידי אגיות הצי הבריטי.

באביב הפליגה ספינת המעפילים "תאודור הרצל" לארץ. קבוצתנו, הנוער הציוני, צורפה אף היא להפלגה. בהזדמנות זו עברתי למרסיי והתמקמתי ב"זבולון", מחנה שהיה ממוקם במבנה של ארבע קומות בפאתי העיר מרסיי לא הרחק מחוף הים. הבית שמש כמרכז לפעילויות חשאיות כגון, תחנת קשר עם ספינות בים ועם חופי ארץ ישראל, קורסים לגרעונים וכו'. אני צורפתי לחולית מעפילי עליה ד' - עליה עם תעודות מזוייפות, או התאמתם לשימוש בהם. עליה ד' לא זכתה לפרסום, משום שקיומה לא דלף לתקשורת ומטופליה הצליחו להגיע בשלום ארצה. את המועמדים להפלגה נהגנו לרכז במרסיי ודאגנו לשילוחם באחת מהאניות שהפליגו לחופי הארץ. בתקופת פעילותי בחוליה, הצלחנו לשלח בין 15-30 נוסעים באניה.

באחד מהלילות, השתתפתי במבצע לא שגרתי עבורי. כמסופר לעיל, דאגו מארגני הפלגת ספינות המעפילים לרכז את המועמדים שהגיעו ממרחקים במקום ריכוז בסביבת היציאה להפלגה. כדי למנוע מסוכנים בריטים לגלות את המקום ומועד ההתכנסות, נהגו להנעם מלהוריד את המועמדים בתחנת רכבת אלא במקום שומם הרחק מעיניהם הבולשות.

המתנו בשיירה של כ-12 משאיות במקום המפגש לניתוקם של 6-7 קרונות רכבת כדי לאסוף את היהודים ולהעבירם למקום מבטחים עד להפלגה. צוות המלווים תוגבר במספר חברי פלמ"ח - ואני אחד מהצוות כדי לזרז את העברתם של הבאים מהרכבת למשאיות. בשעה היעודה עצרה הרכבת והקרונות עם היהודים נותקו ממנה ואנו התפנינו לפתוח את הקרונות ולבקש מהנוסעים לעבור אל המשאיות.

כהרגלי אז - שנתים ימים לאחר המלחמה - נהגתי במפגשי עם יהודים להרבות בשאלות בתקווה לקבל פיסת מידע על חברי, מכרי מעבר וקרובי. גם הפעם עברתי בחשכת

בירידה מהספינה מעין רחבה מוקפת בגדר נמוכה ונוסעים החלו לרדת ולהסדיר את יציאתם החוקית מהנמל. היינו בלחץ - בלי תעודות כלשהן, כשאננו יודעים מי אמור לטפל בעניינינו - תחושה מאוד לא נעימה.

בתוך הקהל שהתאסף לרגלי הספינה להקביל את פני הבאים, עמד אחד שחיך אלינו ובשלב מסוים יצר קשר מילולי אתנו. היה זה חגי אבריאלי שהגיע כדי לטפל בעניינינו. הוא ועוד בחור מקומי עלו בביטחה לסיפון האניה והסבירו בקצרה את תכנית היציאה. ראשית דאגו שמזוודותינו יגיעו ליעדם. הסתבר שברשותם שני רשיונות כניסה לנמל. סוכם, כי שנים מאתנו יתלוו לבחור המקומי, אשר יוציא אותנו מהנמל והם ימתינו לנו בבית-קפה מחוץ לנמל. הבחור ישוב עם רשיונות הכניסה כדי למסור אותם לחגי ולי שנוכל גם אנו לצאת מהנמל ללא בעיות.

נותרנו חגי ואני על הסיפון והמתנו לבאות. לאחר שהמתלווה בושש לשוב אלינו, החליט חגי בשלב מסוים לקחת יוזמה והסביר לי בקצרה שכנראה משהו בלתי צפוי הוא מתכוון לצאת אתי מהנמל ללא רשיונות. הוא ציווה עלי ללכת אחריו ולא להרבות בשאלות. בבטחון דילג חגי מעל הגדר ואני אחריו, מתוח מהמצב אליו נקלעתי. בדרכנו ליציאה מהנמל פחדתי להתבונן ימינה ושמאלה ולמרבח הפלא, יציאתנו מהנמל הסתיימה ללא כל בעיה.

בבית הקפה בו אמורים היו להמתין לנו חברינו, אף אחד לא חיכה לנו. חגי היה מודאג וחשש שחברינו נעצרו ונלקחו למעצר, חשש שהתברר כנכון.

בלית ברירה נסענו לסן-ג'רום, מחנה שמש שמרכז ארמיניסטרטיבי ולוגיסטי לקראת ההפלגות. המחנה שמש כמרכז, מעין מרכז חברתי לחברי הפלמ"ח שהמתינו לקביעת תפקידם. בערב פגשתי את חברי הפלמ"ח, חלקם מכרים שלי.

תוך כדי שיחה, הסתבר כי אמש שהה כאן יגאל שנמצא בסיוור הכרות עם פעילותם של עליה ב'. הוא נפגש עם החברה וסקר את המצב הפוליטי בארץ ופעילותינו במסגרת המאבק בבריטים.

התאכזבתי מאד שלא פגשתי. למעשה פספסתי הזדמנות להזכיר לו את שיחתנו בפתחת קורס קצינים ואת ספורי האיש. ידעתי, שבסיוורו האיש הוא אמור לבקר במקומות שונים - שאינני יודע מה הם ובהחלט ייתכן שישנו סיכוי לקדם את פגישתי עם אבי.

וכפי שקורה לעתים בחיים, התרגשותי מבואי לצרפת ומציפויותי לבאות, היתה מלווה באכזבה מזה שלא פגשתי את יגאל. כעבור ימים מספר, התפורנו לרחבי אירופה המערבית, כל אחד לתפקיד שנקבע לו.

אני נשלחתי לעיר ליאון לקבל אחריות על אחווה גדולה בפאתי העיר. היה זה מבנה דו-קומתי גדול ומרשים הבנוי בסגנון פסאו-אימפריאלי ממוקם בתוך חורשה גדולה. הבעלים שלה החליטו להשכיר אותה, כנראה מסיבות

הלילה מקרון לקרון, פותח בברכה ושואל באידיש האם יש בקרון במקרה מישהו מלוצק - עיר הולדתי. התשובות היו שליליות, אך באחד הקרונות ענה מישהו שבקרון האחרון יש נוסע לוצקאי. נגשתי לפתח הקרון, חזרתי על שאלתי השגרתית ומישהו עונה - שהוא מלוצק. היה זה אבא שלי. זנחתי את עבודתי ונסעתי עם אבא "לזבולון". אפשר להבין את התרגשותינו לאחר חמש שנות ניתוק, בהן השתוללה החיה הנאצית באירופה, בהן ניספו אחיותי ובני משפחתי הענפה בשואה, שגרמה למותה טרם של אמי.

שיחתנו התנהלה עד עלות השחר, רצופה בשאלות, כשכל אחד מנסה להבין את אשר קרה לרעהו בתקופת הנתק. שאלה אחת נותרה ללא מענה מוכן. שאלתי את אבא כיצד הוא הופיע עם קבוצת המעפילים הזאת. לדבריו, נפגשה עמו לפני כשבוע בחורה צעירה אשר חקרה אותו על פרטיו האישיים ושאלה אם הוא מעוניין לעלות לארץ ישראל. ללא התלבטות רבה, הביע אבי הסכמתו לנסיעה. לאור תשובתו היא הודיעה לו כי עליו לסיים את סידוריו האישיים ולהתייצב כעבור יומים עם מזוודה אחת במקום המפגש; שבו יפגש עם קבוצת יהודים, שיוסעו במאורגן לפראג שבצ'כיה. בפראג הם המתינו כיומים עד שהתאספו כל המתנדבים לעליה ועם שחר יצאו לדרך. אבא לא העלה בדעתו אפילו בחלומותיו הורודים ביותר יפגש עימי בלילה. לדבריו, הבחורה עוררה את אמונו של אבא, אך הפליא אותו מדוע הסתפקה רק בו בהצעתה לעלות ארצה, ולא גילתה כל ענין בצרופם של יהודים נוספים לנסיעה זו.

הקטע הזה בספורו של אבא נשאר סתום, מעין חידה שפישרה נעלם ממני. החידה באה על פתרונה כעבור שנתיים לאחר המלחמה. באחד מטיולי פגשתי ליד חומות עכו את יגאל אלון. לא הופתעתי כאשר הסתבר לי כי הוא זיהה אותי וזכר את פגישתנו ביום פתיחת קורס הקצינים. הופתעתי כאשר שאל אותי אם אבי עלה ארצה, מה מעשיו והיכן הוא מתגורר. בהמשך השיחה ספר לי כי בסיוור כתחילת שנת 1949 הוא הגיע עד פראג ופנה על נציגת עליה ב' בוורוצלב שבפולין, לגשת ליהודי שהסתבר שהיה זה אבי המתגורר כמען זה וזה ולדאוג לצרף אותו לקבוצת עולים אם יביע הסכמתו לעלות לארץ. הנציגה אליה הוא פנה - (רות לב מירושלים), באה בדברים עם אבא וכך נפגשנו.

התרגשותי עברה כל גבולות, את יגאל הערצתי מאז ומתמיד - אישיותו הכובשת, הכריזמטית, יכולתו הרטורית הפכו אותו למפקד שאתה מוכן ללכת אחריו באש ובמים. אך טיפולו הפרטני באדם שאינו מכירו אישית כאשר הוא עצמו טרוד בסיוור לימודי במדינות בפעם הראשונה הדחים אותי. גיליתי פן אנושי חדש במניגה שהערצתי.

ובאשר לאבי - יום בהיר, כמספר שבועות לאחר פגישתנו, פנה אלי ואמר שאין טעם לשהיתו בצרפת. הוא מעוניין לעלות ארצה ולארגן את חייו מחדש. נותרו קרובים, יש לו מכרים שמכירים את יכולתו המקצועית והם יסייעו לו להתארגן מחדש. לא עזרו לי ספקותי ושכנועי לשוב ארצה יחד עימי. אבא היה נחוש להתארגן באופן עצמי וכך אכן עשה. עם שובי ארצה שכנעתי אותו להצטרף אלי לקיבוץ אליו הצטרפתי. התחלה נהדרת. הייתי חוזר מהעבודה ומגיע הביתה לחדר ועל כוס תה אבא היה מנעים את זמני בקריאת ספרים של שלום עליכם, י.ל. פרץ ומנדלה מוכר ספרים. אבא אהב לקרוא וחברי משק ששלטו בשפת האידיש היו כאים להקשיב. היו אלה שנים בהם גיליתי את אבי, הערכתי אליו גברה. למדתי את אופיו, חינויותו, האופטימיות שלו ואת חוש ההומור שלו. למדתי להעריך ולאהוב אותו.

ציוני דרך

1957-1960 - סמינר הקיבוצים, הוראת מקצועות ריאליים (מתמטיקה, פיסיקה, כימיה) - בבי"ס תיכון.
1967-1971 - בוגר בחינוך ובגיאוגרפיה - האוניברסיטה העברית.
1971-1973 - מוסמך בגיאוגרפיה-האוניברסיטה העברית.

מסגרת צבאית

1948-1951 השתתפות במלחמת העצמאות, פציעה פעמיים, סיים בתפקיד מ"פ, בדרגת סרן.
השתתפות במבצע סיני בתפקיד סמג"ד - דרגת רב סרן.
השתתפות במלחמת ששת הימים, במסגרת חש"ן בתפקיד - סמג"ד גדוד חרמ"ש.
השתתפות במלחמת יום הכיפורים, בתפקיד מפקד גדוד טנקים, סיים בדרגת סא"ל.

מסגרת אזרחית

1950-1955, 1957-1960 - מורה למתמטיקה, פיסיקה וכימיה בבי"ס תיכון - כברי.
1965-1967 - מנהל בי"ס אזורי בבאר טוביה.
1967-1971 - מנהל פנימיית מחוננים ע"ש בוויאר בירושלים.
1975-1977, 1979-1980 - מנהל בי"ס תיכון בירושלים.
1980-1989 - מנהל מתנ"ס בירושלים.
1990-1995 - מנהל בי"ס לתיירות בירושלים - קורס מורי דרך.
1995-1995 - מרצה במכללה של הג'וינט, בלנינגרד.
1997-2000 - מנהל קורס מורי דרך בבית שמואל, ירושלים.